

ГЛИГОР М. САМАРЦИЋ¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

О КУЛТУ ЈУПИТЕРА НА ЈУГУ ПРОВИНЦИЈЕ ДАЛМАЦИЈЕ² (Неколико примјера из источне Херцеговине)

САЖЕТАК. На југу римске провинције Далмације (источна Херцеговина), као и у свим подручјима која су некада била у саставу Римског царства, нађени су споменици који свједоче о религиозности римских грађана. Римски грађани увијек су и свугдје поштовали задате култне обреде, приносили жртве и упућивали молитве. Римљани (војници, колонисти) са собом су донијели поштовање култова божанства римског државног пантеона, од којих је најпоштованији био врховни римски бог Јупитер. Тако је и на подручју источне Херцеговине нађен скроман број споменика посвећених овом божанству. Покоравањем туђих територија, мјесни, односно аутохтони култови синкретизују се или посредством *interpretation Romana* романизују. Епиграфска грађа нам служи као главни извор за упознавање римских култова и њиховог ширења на подручју царских провинција.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: култ; Јупитер; Римљани; Далмација; источна Херцеговина.

¹ gligorijas@yahoo.com

² Рад је резултат истраживања у оквиру научноистраживачког пројекта III 47023, *Косово и Метохија између националној идентитет и евроинтеграција*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је примљен 20. јануара 2019, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 18. марта 2019.

Римским освајањем источне обале Јадрана и његовог залеђа почетком I вијека н. е. на овај простор долазе римски трговци, колонисти и војници, доносећи са собом све тековине римске цивилизације. Та цивилизација је на различите начине продирала међу старосједилачко становништво. Између осталог, извршила је утицај и на аутохтоне култове и вјеровања, ширећи оне који су припадали изворној римској религији. Како свједочи Плиније, Римљани су били најпобожнији од свих народа (Plin. NH VI 56). У савезу људи и богова, у староме Риму, његови грађани увијек су и свугдје поштовали задате култне обреде, приносили жртве и упућивали молитве, па је тако до данас нађен и сачуван значајан број жртвеника, вотивних натписа, рељефа и скулптура, као и храмови и светишта или натписи који говоре о њиховом постојању. На подручју источне Херцеговине, као и у свим подручјима која су била у саставу Римског царства, налазе се споменици који свједоче о религиозности римских грађана (Imamović, 1975/1976, стр. 13–26; Medini, 1976, стр. 185–207; Imamović, 1977, стр. 118–200; Војановски, 1988, стр. 68).

Интересовање за истраживање и изучавање култних споменика на подручју Босне и Херцеговине јавило се у другој половини XIX и почетком XX вијека. Највећи број прилога везаних за ову проблематику објављен је у *Гласнику Земаљској музеја* из Сарајева од 1888. године до данас. Научноистраживачки рад посвећен на ову тему и данас је присутан, јер је условљен новим налазима. Захваљујући томе, данас се може говорити одређеније о култу појединих дожанстава (Radimsky, 1891, стр. 191, сл. 47; Truhelka, 1892, стр. 364; Patsch, 1900, стр. 170–171; Patsch, 1902, стр. 317–319, сл. 15; Sergejevski, 1934, стр. 25, br. 37; Imamović, 1977, стр. 131, 146–147, 278–280, 362–363, сл. 92, 364, br. 96, 384–385, br. 130; 388–389, br. 36, 456, сл. 239, 456–457, сл. 240; Škegro, 1997, стр. 90, br. 30, 32; Šačić, 2011, стр. 42–44, 46–47, 109–115, 139–140, 142–143, 146–147, 149; Marić, 2013, стр. 34–38).

Поштовање римских богова на југу провинције Далмације, као и одсуство домаћих култова – по свему судећи – резултат је ране романизације. Илirsка религија, тј. култна традиција домаћег становништва римске Далмације била је својеврсна брана политици романизације коју је спроводио Рим, али не без компромиса. Наиме, домаће становништво, начето романизацијом, временом је (дјелимично) прихватало поштовање римских дожанстава. Управо та култна изједначавања познајемо као *interpretation Romana*, по којој се домаће дожанство назива именом одговарајућег

римског божанства (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Medini, 1976, стр. 185; Vojanovski, 1988, стр. 68; Самарџић, 2015, стр. 321–322; Ljubomirović, 2018, стр. 249–257; Љубомировић, 2018, стр. 97–105). Сматра се да је тај процес почео у I вијеку прије н. е., а најбољи примјер је култ домаћег бога шума и природе названог *Vidasus*, који се у Далмацији изједначава с римским Силваном. Може се рећи да су овакви процеси и те како утицали на замирање традиција домаћег становништва (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Imatović, 1975/1976, стр. 13–26; Rendić-Miočević, 1989, стр. 461–521).

Романизација овог подручја огледала се у свим аспектима живота. Тако се римски утицај осјетио и у духовном животу, односно религији, па се може пратити кроз постојање бројних култова карактеристичних за римски свијет. Свакодневни живот римских грађана био је дубоко прожет њиховом религиозношћу. Уз директне потврде поштовања појединог култа, као што су храмови и светишта, завјетни жртвеници и натписи те пластични споменици, њихова религиозност посвједочена је и ликовним приказима на предметима за свакодневну употребу. То се односи на новац, керамичке предмете, накит, украсне игле, кутије и слично. Истовремено, римска религиозност одражава се и у декоративним архитектонским елементима приватних и јавних објеката. Будући да о религији становништва источне Херцеговине у периоду раног Царства нема довољно археолошких и епиграфских извора, о њој се више може сазнати, односно закључивати по аналогiji са сусједним областима (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Medini, 1976, стр. 185; Rendić-Miočević, 1989, стр. 461–521; Sanader, 2008, стр. 157–186; Bekavac, 2010, стр. 61–77). Римљани су били толерантни према религији и култовима народа које су укључивали у Империју и нису им забрањивали поштовање властитих божанстава. Од њих су једино тражили да признају и поштују култ Капитолске тријаде, тј. Јупитера, Јуноне и Минерве, као три најважнија божанства у римском пантеону (Rendić-Miočević, 1955, стр. 5–40; Medini, 1976, стр. 185; Rendić-Miočević, 1989, стр. 461–521).

Повремена археолошка истраживања на југу провинције Далмације уродила су проналаском скромног археолошког материјала (епиграфског и пластичног), који свједочи о постојању римских култова у античком периоду на овом подручју. Ти споменици потичу углавном са локалитета некадашњих храмова, светишта, приватних култних простора, али ту спадају и случајни налази са локалитета који нису у вези са култним ритуалом. Основну грађу из које црпимо податке о религији становништва

на југу Далмације представљају жртвеници са вотивним натписима и иконографске представе на споменицима.

Најпоштованије божанство у Риму и у свим крајевима гдје су се налазили Римљани – њихово врховно и главно божанство – био је Јупитер Капитолски (*Iuppiter Optimus Maximus*). Свако римско насеље на југу Далмације поштовало је његов култ. Тако у источној Херцеговини натписе посвећене Јупитеру налазимо у Стоцу и Коњицу. Веома је важан фрагмент жртвеника, са оштећеним натписом, пронађен на локалитету Црквина, Ходово, Столац. Сачувани дио текста гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [- - -]oi / [- - -] / [- - -]* (ILJug 1910). Ара из Ходова је лоше очувана, читљива је само посветна формула, док је уништена номенклатура дедиканта и завршна формула. Не зна се име дедиканта, али се претпоставља да се ради о странцу, вјероватно војном лицу (Sergejevski, 1934, стр. 25, br. 37; Imamović, 1977, стр. 362–363, sl. 95; Šačić, 2011, стр. 146–147).

Други натпис на коме се појављује Јупитер Капитолски пронађен је на локалитету Триједањ, Столац. Његов текст гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) [- - -] (?) / P(ublius) Ael(ius) Se[ve]/rus I[ib(en)]s / p(osuit)* (CIL III 12776). Дедикант има номен *Aelius*, што упућује на закључак да су његови преци или он сам римско грађанство добили у периоду владавине цара Хадријана (117–138. године) или Антонина Пија (138–161. године) (Radimsky, 1891, стр. 191, сл. 47; Truhelka, 1892, стр. 364; Imamović, 1977, стр. 362–363, sl. 92; Šačić, 2011, стр. 146–147). Трећи овакав натпис пронађен је на локалитету Окладе, Столац, а његов текст гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Iul(ius) Herculanus / be(ne)ff(iciarius) co(n)s(ularis) leg(ionis) / I Ital(icae)* (CIL III 14631 = CBFIR 487). Конзуларски бенефицијар, чије се име налази на натпису, има номен *Iulius*. А. Шачић сматра да је ријеч о странцу, јер је ово гентилно име најчешће код становништва поријеклом из Галије (Šačić, 2011, стр. 149), гдје је Јупитер био изузетно поштовано божанство и изједначавао се са домаћим божанствима (Imamović, 1977, стр. 131; Šačić, 2011, стр. 146–147, 149). Жртвеник конзуларног бенефицијара I легије *Italica* Јулија Херкулана (*Iulius Herculanus*) датује се на прелаз из II у III вијек (CBFIR 487).

Значај ових вотивних споменика огледа се у томе што доказују да је у Стоцу (или околини) била станица конзуларних бенефицијара (Truhelka, 1892, стр. 350–365; Patsch, 1900, стр. 166–172; Pašalić, 1960, стр. 65–66; Atanacković-Salčić, 1979, стр. 9; Самарџић, 2015, стр. 177; Glavaš, 2016, стр. 28). Уз то, Е. Имамовић претпоставља да је сваки муниципијум на подручју Босне и Херцеговине имао један храм посвећен Јупитеру. Мада нема конкретних доказа

за, може се претпоставити и да је на подручју муниципијума Дилунтума постојао такав храм. Повезаност муниципалног уређења и култа овог божанства на подручју источне Херцеговине огледа се и у чињеници да су Јупитерови жртвеници нађени само у Дилунтуму и Церићима код Коњица (Imatović, 1977, стр. 131; уп. Šačić, 2011, стр. 144).

Поред Стоца, један жртвеник посвећен Јупитеру нађен је и у Церићима код Коњица (Šačić, 2011, стр. 44, 109–110; Marić, 2013, стр. 34). Његов текст гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Petroni(us) / Maximin(us) / et Severus* (CIL III 14617, 1 = ILJug 1749). Споменик се датује на крај III и почетак IV вијека, а његови дедиканти су Петроније Максим и Север (Šačić, 2011, стр. 44, 109–110). Пач је номен *Petronius* посматрао као праеномен (Patsch, 1902, стр. 318), док Шаћић, с правом, истиче да је ријеч о нецарском номену. Што се тиче когномена дедиканата, *Severus* се јавља код оријенталаца, док је когномен *Maximinus* италског поријекла (Šačić, 2011, стр. 44, 109–110).

ЗАКЉУЧАК

У источној Херцеговини (југ провинције Далмације) нађен је значајан број вотивних (посветних) натписа. На овом подручју, како видимо, нађена су неколика епиграфска свједочанства посвећена Јупитеру. Сматра се да поштовање Јупитеровог култа на југу провинције Далмације сеже и прије датације наведених епиграфских свједочанстава. Јупитер се на подручју источне Херцеговине најчешће јавља сам, док се у окружењу појављује у култној заједници са Јуноном и Минервом (Капитолска тријада), те у друштву других божанстава (често Марса). Најчешћи облик дедикције у источној Херцеговини управо је у цитираној кратици – *IOM*, док у окружењу носи и друге епитете као *Victor*, *Conservator*, *Depulsor*, *Dolichenus*, *Fulminator* итд.

Поштовање овог римског врховног божанства представља један од главних показатеља утицаја романизације, која се ширила и преко римских војника и других службеника царске администрације, о чему свједочи и епиграфски натпис посвећен Јупитеру пронађен на локалитету Окладе, Столац. Као носиоци Јупитеровог култа на подручју источне Херцеговине, дакле, јављају се римски војници, односно бенефицијари и припадници државних структура, па управо та чињеница упућује на закључак да је ово подручје било под директним утицајем државне римске власти. Посљедица романизације су и остала епиграфска свједочанства која подижу цивили.

СКРАЋЕНИЦЕ	ANU BiH	Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
	VAPD	Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku, Split.
	GZM	Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo.
	ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik, Bonn.
	IJug	Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMLXX repertae et editae sunt, Ljubljana.
	СКА	Српска Краљевска Академија, Београд.
	HAZU	Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.
	CBI	Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
	CBFIR	Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier Inschriften des Römischen Reiches, Stuttgart.
	CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini.

ИЗВОРИ

Plinii, S. (1906). *Naturalis Historiae*. Lipsiae: ed. B. G. Teubner.

Schallmayer, E., Eibl, K., Ott, J., Preuss, G., Witkopff, E. (1990). *Der römische Weihebezirk von Osterburken I*. Stuttgart: Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier Inschriften des Römischen Reiches.

Corpus Inscriptionum Latinarum. (1873). *Consilio et auctoritate Academiae litterarum regiae*. Berolini: Borussicae editum, ed. Th. Mommsen, Vol. III.

Šašel, A. et J. (1986). *Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMLX repertae et editae sunt*. Ljubljana: Situla 25, Narodni muzej Slovenije.

ЛИТЕРАТУРА

Љубомировић, И. (2018). Верска толеранција на примеру Константина Великог и његове политике према хришћанима и паганима. *Византијско-словенска членица*, 1, 97–105.

Самарџић, Г. (2015). *Источна Херцеговина у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.

Atanacković-Salčić, V. (1979). Antički Diluntum u svijetlu novih arheoloških istraživanja (Stolac i Trebinja). *Tribunia*, 5, 7–36.

Bojanovski, I. (1988). *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo: ANUBiH Djela knj. LXVI, CBI knj. 6.

Bekavac, S. (2010). Jupiterov kult u Burnumu. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 52, 61–77.

Glavaš, I. (2016). Konzularni beneficijariji u rimskoj provinciji Dalmaciji. *Mala biblioteka Godišnjaka zaštite spomenika kulture Hrvatske*, 17, 1–48.

Imamović, E. (1975/1976). Interpretatio romana u odnosu na indigene kultove rimske provincije Dalmacije. *Prilozi instituta za istoriju u Sarajevu*, 11–12, 13–26.

- Imamović, E. (1977). *Antički kultni i votivni spomenici na području Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: Veselin Masleša.
- Marić, A. (2013). Religijske prilike na području Gornje Neretve u antičko doba. *Časopis fakulteta humanističkih nauka*, 8, 29–46.
- Medini, J. (1976). Rimske i orijentalne religije na istočnoj obali Jadrana. *Materijali SADJ*, XII, 185–207.
- Ljubomirović, I. (2018). The Epigraphic and Archeological Work of Nikola Vulić on the Territory of Macedonia. *Collection of Papers of the Faculty of Philosophy*, XLVIII (3), 249–257.
- Patsch, C. (1900). Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH*, XII, 169–193.
- Patsch, C. (1902). Rimska mjesta u Konjičkom kotaru. *GZM u BiH*, XIV, 303–333.
- Pašalić, E. (1960). *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Zemaljski muzej Sarajevo.
- Radimsky, V. (1891). Bišće polje kod Mostara. *GZM u BiH*, III, 159–192.
- Rendić-Miočević, D. (1955). Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Dalmata. *GZM u Sarajevu n.s.*, X, 5–40.
- Rendić-Miočević, D. (1989). *Iliri i antički svijet*. Split: Ilirološke studije.
- Sanader, M. (2008). O antičkim kultovima u Hrvatskoj. *VAPD*, 101, 157–186.
- Sergejevski, D. (1934). Rimski spomenici iz Bosne I. *Spomenik SKA*, LXX–VII, 1–28.
- Truhelka, Ć. (1892). Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine. *GZM u BiH*, IV, 340–365.
- Šačić, A. (2011). *Antički epigrafski spomenici istočne Hercegovine*. Sarajevo: Filozofski fakultet (rukopis; magistarski rad).
- Škegro, A. (1997). *Inscriptiones Latinae et Graecae Bosniae et Hercegovinae. Opuscula archaeologica*, 21, 85–116.

GLIGOR M. SAMARDŽIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA IN KOSOVSKA MITROVICA
FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT OF HISTORY

SUMMARY

ON JUPITER'S CULT FROM THE SOUTH
OF THE ROMAN PROVINCE OF DALMATIA
(A FEW EXAMPLES FROM EAST HERZEGOVINA)

The statues testifying about the Roman citizens' religiousness were found in the south of the Roman province of Dalmatia (east

Herzegovina) as well as in all areas that were once the parts of the Roman Empire. In alliance between men and Gods, the Roman citizens respected always and everywhere the given cult rituals, presented offerings, and prayed. Therefore, a smaller number of epigraph statues was preserved to testify today about their former existence. The Romans (soldiers, colonists) brought with themselves the respect for the cult of the deity of the Roman state Pantheon, among which, the most respected one was the supreme Roman god, Jupiter. There is a certain number of statues devoted to this deity that were found on the territory of east Herzegovina. Jupiter is most frequently recorded alone on the territory of east Herzegovina while in the surrounding areas, it is recorded in the cult together with Juno and Minerva (the Capitoline Triad) and together with other deities (usually Mars). The most common form of dedication in east Herzegovina is the well-known abbreviation – *IOM*, but there are other attributes in the surrounding areas such as *Victor*, *Conservator*, *Depulsor*, *Dolichenus*, *Fulminator*, etc. The respect for this supreme Roman deity represents one of the main indicators of the influence of romanization which spread thanks to Roman soldiers and other dignitaries from the Empire's administration. This was proved by the epigraph inscription dedicated to Jupiter and found in Oklada, Stolac. It can be seen from the inscription that Jupiter's cult could have existed within the beneficiary's station in which dignitaries dedicated themselves while accepting their annual duties. The Roman soldiers and representatives of the Empire's administration were recorded as the representatives of the Jupiter's cult in east Herzegovina. This fact leads to a conclusion that this area was under the direct influence of the Roman Empire.

KEYWORDS: cult; Jupiter; the Romans; Dalmatia; east Herzegovina.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално Међународна 4.0 (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial International 4.0 licence (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).